

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14252090>

УДК:93/94;31/32

XIX АСР ОХИРИ XX АСР БОШЛАРИДА ТУРКИСТОНДА МОЛИЯВИЙ ВА МУЛКИЙ МУНОСАБАТЛАР

Якубов Ўткир Шермаматович

Термиз давлат педагогика институти
доценти, география фанлари номзоди

utkir1969@list.ru

<https://orcid.org/0009-0006-9367-8516>

Аннотация. Мазкур мақолада XIX-аср охири XX-аср бошларида туркистонда молиявий ва мулкий муносабатлар ва уларни бошқаришда Туркистон генерал губернаторлиги жумладан, К.П.Кауфман, М.Г.Черняев каби Чор Россияси амалдорларининг таъсири, шунингдек, янги тизимнинг қарор топиши асносида “большевиклар”нинг Ўзбекистон халқини талон тароғ қилишда давом этиши тўғрисида мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар: Туркистон генерал-губернаторлиги, олтин, кумуш, рубль, газначилик, қозғол пуллар, бюджет, тўлов воситаси, тўлов муносабатлари, большевиклар, қимматбаҳо буюмлар.

ФИНАНСОВЫЕ И ИМУЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ТУРКИСТАНЕ В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Якубов Уткир Шермаматович

Термезский государственный педагогический институт

доцент, кандидат географических наук

Аннотация. В данной статье рассматриваются финансовые и имущественные отношения в Туркестане в конце XIX - начале XX века и влияние генерал-губернатора Туркестана, в том числе К.П.Кауфмана, М.Г.Черняева, а также «большевиков» в период При создании новой системы высказывались замечания о продолжении грабежа народа Узбекистана.

Ключевые слова: Туркестанский генерал-губернатор, золото, серебро, рубль, казна, бумажные деньги, бюджет, платежные средства, платежные отношения, большевики, ценности.

FINANCIAL AND PROPERTY RELATIONS IN TURKISTAN AT THE END OF THE XIX - BEGINNING OF THE XX CENTURY

Yakubov Utkir Shermamatovich

Termez State Pedagogical Institute

Associate Professor, Candidate of Geographical Sciences

***Abstract.** This article examines financial and property relations in Turkestan in the late 19th - early 20th centuries and the influence of the Governor-General of Turkestan, including K.P. Kaufman, M.G. Chernyaev, and the "Bolsheviks" during the period. When creating the new system, comments were made about the continuation of the robbery of the people of Uzbekistan.*

***Key words:** Turkestan Governor-General, gold, silver, ruble, treasury, paper money, budget, means of payment, payment relations, Bolsheviks, values.*

Кириш. Вазиятнинг мураккаблигини ҳисобга олган ҳолда. Туркистон генерал-губернатори К.П.Кауфман Ўрта Осиёнинг иқтисодий жиҳатдан қолоқ ҳудудларини, унинг фикрича, Европа Ғарбининг энг маданиятли жамиятларидан устун бўлган ҳудудлар билан аралаштиришга ҳам алоҳида эътибор берди. К.П.Кауфман Чирчиқ ва Заравшон дарёлари ҳавзаларида ва Фарғона вилоятида аҳоли зичлиги ва суғорма деҳқончилиқнинг интенсивлигини қайд этиб, ёзда уч-тўрт марта ҳосил йиғиб олинганлигини такидлагани ҳолда бу ҳудудларнинг аҳолиси “Ер хўжалигида жуда ажойиб маданият”га эришганлигига амин бўлиб, К.П.Кауфман бу ҳудудлардаги аҳоли зичлигини Ломбардия билан таққослаган[1]. Генерал М.Г.Черняев 1865-йил 23-апрелдаги маърузасида ҳам шундай деб ёзган: “Мамлакатнинг қишлоқ хўжалиги унумдорлигига келсак, биз томондан ҳеч қандай аралашув талаб қилиниши даргумон: бу ерда деҳқончилик ва чорвачилик энг юқори ривожланиш даражасида. ...”[2]. Шундай қилиб, юқоридаги тарихий шахслар бу ҳудудлар деҳқончилигининг ўзига хос хусусиятларига баҳо берган.

Тадқиқот методлари. Мақолани тайёрлашда омилларни таҳлил қилиш усули, (сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, демографик ва этник омиллар) тарихий тамойил, тарихий қиёслаш ва умумлаштириш каби методлардан фойдаланилди.

Муҳокама ва мулоҳазалар. Товар айрибошлаш бу даврда ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, чор Россиясининг қоғоз пуллари, қимматли қоғозлар тўлов воситаси сифатида деярли ишлатилмаган. Асосан, олтин ва кумуш тангалар муомилада бўлган ёки маҳсулотга маҳсулот алмашиш орқали тўлов муносабатлари амалга оширилган. Бироқ, Чор Россиясининг давлат ғазначилиги билан ҳисоб-китоблар рубль бирлигида ҳисобланган.

Туркистон ўлкасида божхона тушумларининг ўсиши каби жиҳатга ҳам тўхталиб ўтмоқчиман, чунки бу тўғри ва билвосита солиққа тортиш мутлақо кутилмаган молиявий натижалар беришига жуда муҳим ва ёрқин мисолдир.

Шундай қилиб, таҳлил қилганда, биринчи навбатда, 1867 йилдан 1897 йилгача бўлган даврни қамраб олган бюджет маблағларига эътибор қаратилганда Туркистон учун ажратилган буюджет маблағлари 290 миллион рубльни ташкил этган. Бироқ, давлат барча вазирликларнинг даромадларини ҳисобга олган ҳолда 1896-1897 йилга келиб 1867-1897 йиллар учун ўртача тақчиллик йилига 4,7 миллион рубльни ташкил этган. Бу даврда даромадларнинг харажатлардан сунъий равишда ошириб. кўрсатилиши кузатилади[3]. Аммо 1897 йилгача бўлган харажатларнинг умумий кўрсаткичи 290 миллионни ташкил этди, масалан, қўшинларни сақлаш ва бошқа ҳарбий эҳтиёжлар учун 174 миллион ажратилган. Шундай қилиб, қўшинларга сарфланмаган пуллар соф даромадга айланган. Агар 1896 йилгача армияга сарфланган харажатларни жамласак, у 9,5 миллион рубльни ёки харажатлар бюджетининг 2/3 қисмини ташкил этди[3]. Ушбу босқичда фақат ҳарбий юриш учун фойдаланилган харажатлар ёки даромадлар ҳисобга олинган. Бу тўғри эмас, чунки бу ҳолатда фақат Туркистон Ғазначилик палатасига ажратмалар кўриб чиқилган, бунда Семиречье ва Транскаспий ўлкаси ҳисобга олинмаган, кейинчалик эса бу худудлар ҳисобга олинмаган ҳолда ҳисоб-китоблар амалга оширилган.

Ғазначилик палатасининг даромадлари ва харажатлари бўйича ҳисоб-китоблар фақат бухгалтерия характериға эға бўлган, шунинг учун бу минтақа иқтисодий ёки молиявий жиҳатдан фойдали бўлганлигини аниқлаш қийин. Қолаверса, маҳаллий аҳолидан тушадиган билвосита солиқлар империя хазинасидан яширилган.

Шундай қилиб, энг оддий ҳисоб-китобларға кўра, Ўрта Осиё аҳолисининг Россияға тўлаган билвосита солиқлари 6 миллионни ташкил этган. Бунда биз ҳалигача темир йўлдан олинадиган солиқларни ҳисобға олмаган ҳолда соф даромадни қўшмаймиз (масалан, 1901 йилнинг ўзида Тошкент темир йўли 3623 минг рубль соф даромад берган). Бундан ташқари, асосий даромад ер солиғидан тушган бўлиб, 4-5 миллион рубльни ташкил этадиган.

Кейинчалик, Совет ҳукумати ҳокимиятни қўлга олганидан кейин, Бутун Туркистон бўйлаб талон тарож ишлари авж олган. 1918 йилнинг 7 майида Тўп-тепа ер сув комитети томонидан баённома тузилган. Улар томонидан аҳолидан 500 пуд шоли, 3000 рубл пул йиғилган; 8 овулдан шоли ва 2 тасидан пул йиғилган. Аммо уларға тилхат берилмаган. Шунингдек шу волостдаги Қорасув қишлоғидан Мулла Усмон Каримбердиевнинг аризасига кўра, Иван Новгородский уни Маназаровнинг чойхонасида тутиб олиб 5000 рубл ва 110 пуд шолisini (отиб ташлаш билан кўрқитиб) тортиб олган. Шу ернинг ўзида Рахимбой Эгамбердиевдан 500 рубл, 10 ботмон шолisini, Тангирберди Имамбердиевдан 85 ботмон шоли 5000 рублни отиб ташлаш билан кўрқитиб тортиб олган.

1918 йилнинг июнида Хонобод милиция бошлиғи томонидан босқинлар уюштирилиб, Хасан Хотамов ўлдирилганлигини, Аслан Сувонкулов жараланганлигини маълум қилади. Шунингдек, “Облик” қишлоғида улардан яна Миржалол Пайзиев, Низамхан Ишанхонов, Ғопир Қозиев, Мирпайзимир Исманов, Абдуқаюм Абдурахманов, Исокул Бекхосов, Ҳакимхўжа Умаралихўжаев, Абдусаттор Холмухаммедбоев, Мулла Хонназархон Мухаммадалихонов, Хўжахон Саидқозихонов, Назарбой Ниязматовлар ҳам

жабрланган[5]. Шундай қилиб, аҳолининг норозиликлари тўғрисида 1929-йилнинг кузидан 1930-йилнинг баҳоригача И.В.Сталин номига 50 мингдан ортиқ хат ва шикоятлар келиб тушган. Бундай норозиликлар аста-секин оммавий тус олиб, кўзғалонларга айланган. Кейинчалик, махсус “учлик”лар тузилиб Совет тузумидан норозилик кайфиятидаги аҳоли вакиллари “Катта террор” компанияси қурбонларига айланган. ЎзССР учлиги томонидан 41 мингдан ортиқ киши қамоққа олинган ва 7 мингга яқин киши отиб ташланган. 1932-1933-йилларда бутун собиқ “Иттифоқ” бўйлаб қишлоқ хўжалигини жамоалаштириш ва ғаллани мажбурий мусодара қилиш сиёсати туфайли оммавий очарчилик юз берган.

Бутуниттифоқ Марказий Ижроия Қўмитаси (ВСИК) ва Марказий Ижроия Қўмитаси Президиумига ва шахсан унинг раиси М.И. Калининга деярли 85 минг шикоят юборилган[4]. Бундай айибланганлар кўпчиликни ташкил қилиб, улар асосан 2-3 йилга кесилган ва аксарияти инқлобнинг 10 йиллиги муносабати билан белгиланган жазонинг яримини ўтаган. Жумладан, Самарқанд облревтрибунал томонидан Волкуненко, Сухоруков, Курмухаммедов хизмат мулкани ўзлаштиришда айибланган[6]. Катта Кўрғон милиция бошлиғи Қози Ҳакимша Улуғбеков лавозимга оид жиноят содир этганликда айибланган[7]. Қулоқлаштириш “халқ душмани” ҳисобланган бой деҳқонларнинг (қулоқлар) мол-мулкани мусодара қилишни назарда тутган. Кўплаб деҳқонлар ердан, чорва молларидан, уй-жойдан ва бошқа қимматбаҳо буюмлардан маҳрум бўлдилар. Бу эса қишлоқларда қашшоқликка ва синфий қарама-қаршиликларнинг кучайишига олиб келган.

Хулоса. Россия ҳудудидан кўплаб русизабон аҳоли Ўзбекистоннинг турли минтақаларига кўчирилиб жойлаштирилган. Дастлаб ўзбек халқининг миллий урф-одатлари, маданияти, турмуш тарзи қораланган. Кейинчалик, 1930-йилларга бориб автоном республикалар тикланган ва миллий ўзига хослик кўплаб қувватлана бошлаган. Ўзига тўқ деҳқонлар янги ўрнатилаётган тартибга қарши чиқиш ҳолатлари кўпайган. Совет ҳукумати эса, уларни “Буржуазия

вакиллари” сифатида талқин қилинган. Улар ҳам душманга чиқарилиб кулоқ қилинган, оиласига тегишли ерларидан, чорваларидан, уй жойидан ва бошқа қимматбаҳо буюмлари давлат фойдасига мусодара қилинган.

Ўзбекистонда иккинчи жаҳон урушига қадар сиёсий, иқтисодий ўзгаришлар шароитида аҳоли оғир мусибатларни бошидан кечирган туғилиш кўрсаткичлари пасайиб, ўлим кўрсаткичлари ортган. Аҳоли турмуши ҳадик ва изтиробларда кечган. Бунинг бош сабаби “Ҳамма бир киши учун ва бир киши ҳамма учун” шиори билан боғлиқ. Кейинги омиллар миллат руҳини синдиришга уруниш, уларни ўзлаштиришнинг “шовинистик” қарашлари билан камситишнинг натижасидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Проект всеподданнейшего генерал-адъютанта К.П.Кауфмана 1- го по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства. 7 ноября 1867 - 25 марта 1881. СПб.. 1885. С.-267-272.
2. Ахмеджанов Г.А. Российская империя в Центральной Азии (История и историография колониальной политики царизма в Туркестане). Ташкент. 1995. С.-75.
3. Арапов Д.Ю. Ислам в Российской империи /Ислам в Российской империи (законодательные акты, описания, статистика). Составитель и автор вводной статьи, комментариев и приложений Д.Ю. Арапов. М., 2001. С.-26.
4. Ивницкий Н. А. Коллективизация и раскулачивание. М., 1994. С. 83.
5. ЎзМА, Р-344-жамғарма, 1-рўйхат, 34- иш, 24-варақ.
6. ЎзМА, Р-344-жамғарма, 2-рўйхат, 4620-иш, 20-варақ.
7. ЎзМА, Р-344-жамғарма, 2-рўйхат, 3520-иш, 20-варақ.